

УДК 811. 111. 81'42

ДОСЛІДЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО ВІДСТУПУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У забезпеченні зв'язності художнього тексту суттєва роль належить різним типам текстових внесень, які фокусують увагу читача на необхідній інформації і сприяють експресивності, емоційності і естетичному ефекту. До таких композиційних елементів тексту відносять позасюжетні одиниці композиційної структури тексту: заголовки, епізоди, ремарки, примітки, вставні конструкції і власне авторські відступи

Актуальність роботи визначається її відповідністю загальному спрямуванню сучасних лінгвістичних студій із теорії композиції художнього тексту на встановлення лінгвопрагматичних властивостей композиційно-сюжетних, композиційно-структурних і композиційно-сміслових одиниць тексту.

Мета статті полягає у визначенні статусу авторських відступів як композиційних одиниць англійських художніх прозових текстів.

Об'єктом виступають авторські відступи в англійських художніх прозових текстах.

Аналіз лінгвістичних робіт, присвячених дослідженню авторського відступу, говорить про те, що авторський відступ як включений у твір текст недостатньо вивчений у лінгвістиці, і використовувані в роботах терміни, такі як: «розгорнуте міркування» [10, с. 135], «авторське введення конструкцій прямої мови» [268], чи термін в граматиці – «слова автора» як протиставлення «прямої мови», так само як і терміни «ліричний відступ» або «авторський коментар» – у літературознавстві, термін «ремарка» – для позначення такого явища у драматургії, не розкривають повною мірою особливостей включеного у твір тексту. Використання різних термінів («авторський відступ», «авторський коментар», «відступ» і «ліричний відступ») для опису одного

явища, а саме включеного у твір тексту, не передбачає відмінностей між цими поняттями. «Термін «ліричний відступ» названий так не стільки у зв'язку з особливостями свого змісту, скільки у зв'язку з відвертістю самовираження автора, що розкривається в міркуванні» [10, с. 135]. Пропонується використання терміну «авторський відступ», який, на наш погляд, найточніше відбиває суть досліджуваного явища.

У забезпеченні зв'язності художнього тексту істотна роль належить різним типам текстових внесень, які фокусують увагу читача на необхідній інформації і сприяють експресивності, емоційності і естетичному ефекту. До таких композиційних елементів тексту відносять позасюжетні одиниці композиційної структури тексту: заголовки, епізоди, ремарки, примітки, вставні конструкції і власне авторські відступи.

З позиції семіотичної теорії позасюжетні одиниці тексту розглядаються як метатекстові елементи, які виступають способом зв'язності тексту (Ю. Д. Апресян [2]), перемикають увагу адресата на більш значущі фабульні моменти (В. А. Лукін [14]), допомагають орієнтуватися в художньому просторі тексту (Ю. М. Лотман [13]).

У рамках структурно-семантичного підходу предметом вивчення виступають парантези як граматичні явища, обмежені рамками речення, при цьому у центрі уваги були характер синтаксичного зв'язку між матрицею і парантезою (Н. А. Кобрин [8]) і принципи розмежування різних функційних типів парантез, серед яких виділялися вставлені і вставні (А. В. Лашкевич [11]), їхні стилістичні функції в тексті (О. В. Александрова [1] Н. Н. Костюк [9]). З розвитком лінгвістики тексту виробилася тенденція до вивчення текстових включень як з позиції текстоцентричного підходу, що дозволило виділити власне текстові включення (Р. С. Самольотова [18]) і розглядати їхнє функціонування в художньому тексті з позиції лінгвокогнітивного підходу (О. А. Бунь, О. П. Воробйова [6]). У лінгвопоетиці (І. В. Арнольд [3], В. В. Виноградов [5]) такі одиниці і їхні різновиди розглядалися з позиції наратології (В. А. Кухаренко [10]) – як типи викладу: авторська мова, діалогічна

мова, внутрішня, невласне-пряма, як форми – примітка, ремарка, авторський відступ). Таким чином, включені одиниці вивчалися і як композиційні одиниці, і як авторська мова. Як авторська мова – один з яскравих способів виділення образу автора.

Значущість ліричного відступу в художніх текстах підкреслював О. О. Потебня, визначаючи його як особливого виду «суб'єктивність» [17]. Художнє значення суб'єктивного початку у прозі було уперше розкрито М. М. Бахтіним: «Предмет для прозаїка – зосередження суперечливих голосів, серед яких повинен звучати і його голос; ці голоси створюють необхідний фон для його голосу» [4, с. 67]. Ця думка М. М. Бахтіна отримала загальне визнання і значний розвиток у науці. Наприклад, Т. Сильман називає авторські відступи «ліричними вставками» і розглядає авторський відступ як «персонажне включення», у якому автор виступає як рівноправний персонаж зі своїм голосом [19, с. 190–205]. І. Гордон відносить авторські відступи до коментарів, аналізуючи позицію автора як коментатора того, що ним зображується [22, с. 165]. І. В. Арнольд виділяє внутрішньотекстовий коментар, який оформляється у вигляді слова, виразу або речення усередині самого тексту, поміщається в дужки і призначається для пояснення незрозумілих місць, що з'являються у міру розвитку оповідання; авторський внутрішньотекстовий коментар, який зливається з оповіданням, набуваючи форми авторських відступів, або вкладається автором у мову героїв; і позатекстовий коментар, до якого відносять посторінкові або затекстові примітки, маргіналії і навіть епіграфи, передмови і окремі розділи [3]. Т. Ф. Плеханова [16, с. 6–14] вважає, що авторські відступи – елемент композиції тексту, тобто авторське коментування зображених у творі картин і образів. Автор може переривати розгортання сюжету в тексті і вступати в безпосередню розмову з адресатом (рідше з персонажем), оцінювати зображене, висловлювати свої думки і почуття. Т. Ф. Плеханова у своїй роботі проводить аналогію між авторськими відступами і парантезою. Авторіві представляється можливим розглядати парантезу «і на більшому, ніж речення, тлі. При розширеному трактуванні

парантези до неї можна віднести й авторський відступ» [16, с. 7–8]. Ми дотримуємося тієї точки зору, що парантеза – явище, що привноситься до складу речення, може бути вилучене з речення без шкоди для його структури. Різноманітні функції парантези зведені до утворення фігур мови, в основному, різних видів повтору: анафори, епіфори, градації, антиклімаксу [20, с. 252]. Авторськими відступами К. Р. Новожилова [15, с. 66–68] називає одну з форм порушення передбачуваності, оскільки вони є випаданням зі світу художніх закономірностей у світ закономірностей реальних, що призводить до порушення умовності художнього твору. Ввідна єдність (структурно-текстове найменування авторських відступів) відбиває не знання автора про предмет розповіді, а його знання про світ взагалі. У такому зв'язку художнього і реального світу, який експліцитно представлений авторськими відступами, здійснюється основний напрям думки художника – від конкретного до загального. Автори творів можуть апелювати до уявного слухача і співрозмовника (читача). Це звернення відображаються в численних відступах від оповіді. Такі відступи від оповідання потрібні авторові, щоб виразити своє ставлення до описуваної ситуації спілкування, до комунікативних намірів його учасників і планованих ними перлокутивних ефектів, а також до самих учасників спілкування і їхніх дій.

Незважаючи на те, що авторські відступи допомагають глибокому розкриттю ідеї і усього змісту твору, чинять вплив на читача, з їх допомогою вводиться образ автора-оповідача, який височіє над зображуваним, Г. Флобер вважає, що автор повинен «творити і мовчати», тобто мінімально висловлювати свою думку, щоб не руйнувати ілюзію фіктивного світу. Цю точку зору розділяє і О. М. Левидов, який вважає, що авторське втручання утрудняє об'єктивування дійсності, негативно позначається на сприйнятті читачем персонажа [12, с. 145]. Ю. М. Лотман приходять до висновку про існування двох типів мовлення, названих ним «чуже слово» і «авторське слово» (власне оповідання автора). Він виділяє шість функційних типів «чужого мовлення» (монолог від імені персонажа, цитата, іншомовний текст та ін.) і три функційні

типи власне авторського мовлення: 1. «Звичайна» романна оповідь в гранично нейтральних формах, що не створює відчутного образу носія мови. 2. Мовлення, звернене до співрозмовника – заміна монологічної оповіді «однією партією» діалогічного мовлення. 3. Авторська оповідь про авторську оповідь [13, с. 55–56]. Другий і третій типи власне авторського мовлення найчастіше і співвідносяться з авторськими відступами.

В. А. Кухаренко називає авторський відступ розгорнутим міркуванням, яке містить в собі авторські ідеї, що виражають світосприйняття автора, на її думку, це пояснювальна форма мови, де саме автор і входить в безпосередній контакт з читачем. Міркування в художньому тексті – це рупор авторських ідей, не втілених в образну форму [10].

Сучасним літературознавством прийняте таке визначення авторського відступу: «Ліричний відступ – форма авторської мови, слово автора-оповідача, що відволікається від сюжетного опису подій для їх коментування, оцінки, з інших причин, прямо не пов'язаних з дією твору... авторські відступи безпосередньо вводять у світ авторського ідеалу і допомагають будувати образ автора як живого співрозмовника, читача» [7].

Композиційно-ліричні відступи мають подвійне значення: з одного боку, вони відіграють роль гальмування фабульного розвитку роману або поеми, а з іншої – дозволяють письменникові у відкритій формі висловлювати власні судження з різноманітних питань, що мають пряме або непряме відношення до центральної теми [7].

Це визначення свідчить про те, що авторський відступ отримує концептуальний сенс тільки в співвідношенні з категорією образу автора. Трактатування поняття «Образ автора» досить різноманітне – «то, як дійова особа оповідання, то як творча індивідуальність письменника» [21, с. 97–108]. Ймовірно, така термінологічна різниця виникає тому, що автор дійсно з'являється у творі в декількох своїх іпостасях. У зв'язку з цим, В. В. Виноградовим була поставлена проблема типології образу автора в художній літературі. Ця проблема вирішується В. В. Виноградовим за

допомогою понять об'єктивності і суб'єктивності. У текстах з «об'єктивною» структурою оповіді автор, на думку В. В. Виноградова, прихований в глибинах композиції, стилю та інших великих елементах поезики і, відповідно, вербально невловимий. У центрі опиняється не автор, не оповідач, а сама відтворена дійсність. У текстах з «суб'єктивною» розповідною структурою автор проявляє себе експліцитний, через ті або інші мовні форми [5].

Для лінгвістичного дослідження включеного тексту найхарактерніше передусім звернення до текстів із «суб'єктивною» структурою оповідання, де автор присутній як мовна особа, тобто виражає, проявляє себе, насамперед за допомогою сигналів власне мовної природи.

Антропоцентризм сучасної лінгвістики дозволяє нам поглянути на авторський відступ зі своїх позицій, інакше інтерпретувати проблему образу автора, яка раніше вивчалася переважно літературознавством.

Образ автора, на думку В. В. Виноградова, однією стороною звернений до світу ідей, поглядів, світогляду письменника, а іншою стороною – до мовної структури [5]. Виноградов завжди підкреслював, що образ автора структурний, як всяка словесна форма. Аналіз цієї структури здатний розкрити світогляд. Отже, лінгвістичний і літературознавчий підходи до художнього твору виявляються принципово сумісними.

Перспективним є дослідження когнітивного аспекту авторських відступів у різножанрових художніх текстах англійської й американської прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка: Учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 1984. 211 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1995(6). 767 с.

3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Москва: Просвещение, 1990. 300 с.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества/ Изд. 2-е. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
5. Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва: Наука, 1971. 396 с.
6. Воробьева О. П., Бунь О. А. Лингвистическая интерпретация текстовых внесений: операторный, когнитивный, культурологический ракурсы. *Язык и культура*. Киев: Collegium, 1997. С. 44–48.
7. Квятковский А. П. Поэтический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1966. 376 с.
8. Кобрин Н. А., Корнеева Е. А. Очерки по синтаксису современного английского языка. Москва: “Высшая школа”, 1965. 210 с.
9. Костюк Н. Н. Синтактико-стилистические функции парентетических внесений в художественной литературе (на материале английской художественной литературы XX в.): автореф. дис. ...канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки”. Москва, 1985. 22 с.
10. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Москва: Просвещение, 1988. С. 100–192.
11. Лашкевич А. В. Герменевтика и рецептивная эстетика в современном англоамериканском литературоведении. Проблемы истории, теории и методологии: дис. ...д-ра филол. наук : спец.10.01.08 “Теория литературы”. Москва, 1994. 197 с.
12. Левидов А. М. Автор – образ – читатель. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1983. 352 с.
13. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970. 384 с.
14. Лукин В. А. Слово “истина” и идея тождества. *Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1993. Т. 52. № 1. С. 35–48.

15. Новожилова К. Р. Вводные текстовые единства, или авторские отступления, и их функционирование в художественном тексте. *Смысловые и прагматические характеристики текста и его единиц : межвуз. сб. науч. тр.* Иваново: ИГУ, 1989. С. 65–71.
16. Плеханова Т. Ф. Лингвостилистическая характеристика авторских отступлений в английской художественной прозе : автореф. дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки”. Москва, 1973. 21 с.
17. Потёбня А. А. Теоретическая поэтика. Москва: Высшая школа, 1990. 313 с.
18. Самолетова Р. С. Структурно-семантические свойства и функционально-стилистический статус парентезы в современном немецком языке : автореф. дис. ...канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки”. Минск, 1980. 22 с.
19. Сильман Т. И. Лирические вставки в прозаическом тексте. Заметки о лирике. Ленинград: Советский писатель, 1977. С. 190–205.
20. Скребнев Ю. М. Стилистические функции вводных элементов в английском языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 “Германские языки”. Благовещенск, 1955. 267 с.
21. Храпченко М. Б. Метаморфозы критического субъективизма. *Новый мир*. 1985. № 11. С. 97–108.
22. Gordon J. A. *The movement of English Prose*. London: Longman, 1966. 278 p.

АНОТАЦІЯ

Архіпова І. М. Дослідження авторського відступу в сучасній лінгвістиці.

Стаття присвячена лінгвостилістичним особливостям авторського відступу. Мета статті полягає у визначенні статусу авторських відступів як композиційних одиниць англомовних художніх прозових текстів. Об'єктом виступають авторські відступи в англомовних художніх прозових текстах XIX–XX ст. На основі комплексного підходу до аналізу авторського відступу

з'ясовано критерії визначення авторського відступу та встановлено параметри, на основі яких вони відокремлюються від інших текстових внесень.

Ключові слова: авторський відступ, коментар, текст, композиційно-мовленнєві форми, автор, образ автора.

SUMMARY

Arkhipova I. M. Research of Author`s Digression in Modern Linguistics.

The article focuses on structural and syntactic properties of author`s digression. The aim of this article is to determine the role of author`s digressions as the compositional elements of English literary prose. The research has been made based on English literary prose of the XIX-XX centuries.

In this article author`s digression is determined as an autosemantic compositional unit of literary text, which ensures semantic relationship of different elements of the text, performs emotional and esthetic, phatic and cognitive functions, and is considered to be explicit means in defining the author`s and reader`s images.

Key words: author`s digression, comment, literary text, compositional and speech forms, author, author's image.

*A. С. Безсонова
(Бахмут)*

УДК81'42

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЖАНРУ ПОЯСНЕННЯ В НАУКОВОМУ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ТИПАХ ДИСКУРСУ

На даному етапі розвитку сучасних лінгвістичних досліджень спостерігається значний інтерес до вивчення дискурсу взагалі, а також різних його видів. Відповідно зростає і зацікавленість у вивченні структури та складових того чи іншого типу дискурсу. Так, для науково-популярного дискурсу на лінгвістичну тематику буде характерним застосування жанру пояснення, адже для адресата-неспеціаліста елементарне дефініювання може виявитися недостатнім.